

Монастирська Л. В.,
старший викладач кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

РОЛІ Й МАСКИ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Анотація. У статті подано огляд ролей і масок, які реалізуються у комунікативній діяльності адвоката під час судового процесу та визначають особливості мовленнєвої поведінки, впливають на вибір комунікативних стратегій і тактик. На основі аналізу художніх фільмів США виділено типи функціональних ролей у комунікативній діяльності адвоката.

Ключові слова: комунікативна діяльність, функціональна роль, комунікативна діяльність адвоката, ролі, маски.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми комунікативної діяльності, яке почалося ще у XX столітті й активно продовжується у XXI-му, привело до необхідності виявлення специфіки названого феномена у професійному вимірі. Адже на перебіг реального спілкування людей, безумовно, впливають різноманітні чинники, зокрема когнітивні, соціальні, психологічні та інші сутнісні риси та статуси комунікантів; їх плінні, змінні у часі стани; конкретні умови комунікації (визначені контексти і ситуації) тощо [3, с. 202]. Таким чином, комунікативна діяльність повинна розглядатися принаймні не у відриві від соціальної діяльності людини. На аналіз цього питання зорієнтована і тема нашої роботи, що свідчить про її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення із теоретичними джерелами за темою дослідження засвідчило, що на тлі низки глибоко вивчених питань існують прогалини, які потребують осмислення і всебічного опису. Так, у працях Є.М. Верещагіна, Ю.М. Караулова, В.І. Карасика, С.А. Сухих створені передумови для формування моделі аналізу комунікативної діяльності адвоката, а надбання у царині прагматичної лінгвістики, зокрема розроблення питання про комунікативні стратегії і тактики, подане у працях В.З. Дем'янкова, Т. А. ван Дейка, О.С. Іссерс, можуть бути використані під час вибору напрямів дослідження стратегічного потенціалу комунікативної діяльності адвоката. Проте питання про комунікативну діяльність окремих професій вичерпно ще не з'ясоване. Ця стаття присвячена дослідженню ролей і масок у комунікативній діяльності адвоката, які реалізуються професійними учасниками судового засідання (а саме адвокатом та обвинувачем) під час судового процесу.

Мета статті – виявити, які ролі й маски найчастіше реалізуються адвокатом під час судового процесу.

Виклад основного матеріалу. Загальна теорія діяльності може бути стратегічною схемою, де гідне місце посідають взаємодія і комунікація. У нашій статті поняття комунікативної діяльності інтерпретується як «дії, що змінюють ситуацію таким чином, як не може відбутися саме по собі, або перешкоджають змінам у ситуації, які відбуваються самі по собі [2; 6], проте розбіжності не є принциповими і більше стосуються форми вираження думки, ніж її сутності» [2, с. 54].

Змістове наповнення комунікативної діяльності аналізується у працях Л. Пелепейченко. Дослідниця визначає, що кому-

нікативна діяльність здійснюється суб'єктом через опанування (набуття) комунікативних умінь, здатностей, які становлять зміст усної та письмової комунікації, перцепції та інтеракції. Комунікативні уміння (здібності), за Л. Пелепейченко, зумовлені потребою в усному або письмовому переданні інформації, перцептивні – потребою у розумінні іншого суб'єкта, інтерактивні – потребою у взаємодії з оточенням. Таким чином, Л. Пелепейченко зміст комунікативної діяльності трактує для комунікативної складової як можливість (здатність) передавати та отримувати інформацію (через діалогічне спілкування або за допомогою письма), її адекватно розуміти. Для перцептивної – як можливість (здатність) розуміти причини певної поведінки оточення, рефлексію (самоусвідомлення), емпатію, створення образу партнера з комунікативної діяльності. Для інтерактивної – як здатність до соціально-комунікативного контролю, контролю поведінки, адекватної комунікативної поведінки [6].

Засоби комунікації можна розділити на вербальні та невербальні. Вербальні компоненти визначаються як засоби мовного коду, тобто слова, словосполучення, речення (повідомлення), тексти, за допомогою яких передається інформація [6]. Вербальні засоби комунікації утворюють знакову систему, найменшою предметно-значущою одиницею якої є слово (вислів), поєднане з іншими лексемами за правилами цієї знакової системи. У своїй сукупності слова, вислови є засобом розуміння думки мовця й водночас засобом аперцепції (сприйняття на основі свого життєвого досвіду) змісту його думки [6].

Як і кожному виду комунікативної діяльності, професійному спілкуванню юриста притаманні свої особливі риси.

По-перше, професійне спілкування юристів носить офіційний характер. Таке спілкування суворо регламентовано, має певні рамки, обмеження, встановлені законом. Це значною мірою впливає на самих учасників спілкування. Найчастіше адвокат не обирає, з ким спілкуватися, оскільки клієнти можуть відноситися до різних соціальних, вікових, національних груп. З іншого боку, адвокат має деякі владні повноваженнями і може чинити психологічний вплив на свого співрозмовника.

По-друге, причини для спілкування досить специфічні й відрізняються від інших видів комунікації. Переважним чином вони зводяться до роботи із правопорушниками, підозрюваними, свідками у складних умовах. Ця обставина визначає саму ситуацію, поведінку її учасників. Ситуація спілкування може стати конфліктною, оскільки цілі, які переслідує кожна зі сторін, можуть дуже відрізнятися. При цьому психічний, емоційний стан учасників постійно змінюється. Часто їм притаманна нервова напруга або агресія.

Із цієї причини вміння встановити контакт зі співрозмовником, збудувати довірливі відносини, певну лінію поведінки стає необхідною особистісною якістю у роботі адвоката.

Комунікативна ситуація суду являє собою мовленнєву взаємодію учасників судово-процесуальної діяльності, спрямованої на розв'язання правового конфлікту, який виник між двома

сторонами. За кожним учасником судової комунікації закріплена соціальна роль – адвоката, прокурора, свідка, судді чи присяжного, яка визначає вибір стратегій і тактики у судовому дискурсі.

Мовний акт є результатом використання певних технологій і технік як мовного, так і позамовного порядку. Для переконливих промов характерні техніки винятку, систематизації елементів фігур мови, доведення і градування. Аналізуючи промови адвокатів, необхідно з'ясувати співвідношення й особливості використання названих технік.

Юридична техніка заснована на використанні у мовній практиці одиниць юридичної мови, що спрямовані на тлумачення певної юридичної норми. Особлива майстерність юриста-практика полягає в умінні маніпулювати законом, юридичною термінологією відповідно до суспільних настроїв і соціально-культурних особливостей колективного слухача. Ось чому повинні бути виявлені суспільні настрої і соціальний контекст роботи адвоката.

Визначальною підставою процесу встановлення судової істини через знання у рамках певної промови з метою переконання є ті мовні ролі, які даються всім фігурантам судового процесу. Фактично всі мовні практики юридичного виробництва засновані на тактиках і стратегіях, установлених технікою і технологією переконання, закономірностях і трансформаціях формування ефекту влади та її дієвості на основі певних дискурсів. Саме тому стратегії переконання у суді присяжних репрезентуються як рольова гра, заснована на мовному етикеті, умінні і традиції, в якій головною метою стає встановлення знання судової істини і ліквідація всіх елементів незнання злочину.

Судовий дискурс є інституційним. Це означає, що мовленнєва поведінка його учасників (адвоката, обвинувача, судді) зумовлена соціально прийнятими стереотипами, що склалися у процесі історичного розвитку конкретної країни. Стереотипи визначають вибір формального адресата, мовленнєвих засобів, комунікативних стратегій і тактик, визначаючи загальний процес дискурсу [3].

Глобальною комунікативною метою сторін захисту та звинувачення під час судового процесу є переконання присяжних у власній правоті та в неправоті опонента. Стосовно судового процесу переконання опосередковується законом, який завжди стоїть між учасниками спілкування: усі свої мовні кроки вони ніби зв'язують із законом, правом, моральними цінностями соціуму.

Змістова характеристика комунікативної діяльності адвоката передбачає комунікативну взаємодію, обмін інформацією, передавання знань, думок, переживань через сприйняття та розуміння партнерів із комунікацій та їх взаємовплив. Усе це вимагає від особистості комунікативних знань, умінь, навичок, певного комунікативного досвіду, комунікативних здібностей. Для здійснення комунікативної діяльності суб'єкт комунікативної діяльності (адвокат) повинен володіти комунікативними, інтерактивними, перцептивними вміннями, які сформовані на ґрунті відповідних знань. Таким чином, для успішної комунікативної діяльності необхідно володіти інтерактивними, перцептивними, комунікативними здатностями, які у процесі комунікативної діяльності складно виокремити [6].

О. Леонтьєва визначає, що процес комунікативної діяльності адвоката будується як «система актів», кожен із яких – взаємодія двох суб'єктів, двох людей, що мають здібності до комунікативної діяльності. У цьому виявляється діалогічність комунікативної діяльності. Таким чином, діалог – це одини-

ця комунікативної діяльності. Своєю чергою, елементарними одиницями діалогу є дії висловлювання і слухання. Однак у практиці особистість виконує роль не тільки суб'єкта комунікативної діяльності, але й суб'єкта – організатора комунікативної діяльності іншого суб'єкта (особистості, групи людей) [5]. Робота адвоката зводиться до отримання потрібної інформації. Кількість таких завдань в одному акті спілкування може бути необмеженою. Таким чином, можна зробити висновок, що діяльність юриста досить складна, і комунікація у ній відіграє важливу роль.

Обов'язковим складником судового дискурсу є комунікативна ситуація промови-переконання. У науковій літературі щодо ораторської промови функціонує термін «ораторська маска» [2]. Вона є засобом маскування, перевтілення риторика, у результаті якого аудиторія ототожнює його з тим, у кого оратор перевтілюється, з його маскою. Таким чином, у промові вимальовується так званий соціокультурний тип, який є основою для створення маски. Ще в античній риторичі була дана відповідь на питання, чи повинен оратор у промові зливатися з людиною, за яку говорить, іншими словами – входити в роль. Так була створена ораторська маска. Сам термін «авторська (ораторська) маска» вперше було використано в роботах В.В. Виноградова і М.М. Бахтіна, коли дослідження стосувалися проблеми особистості й образу автора (оратора або людини, що говорить). Знову виникла проблема ораторської маски, коли кінець XX ст. приніс відродження риторичі [2].

У статті вважаємо за доцільне використовувати термін «функціональна роль», оскільки слово «маска» викликає асоціації з бажанням приховати щось від оточення, приховати справжнє обличчя. Виступаючи ж у тих чи інших соціальних або функціональних ролях у судовому процесі, юристи не приховують свої справжні обличчя, а, навпаки, розкривають їх, реалізуючи себе як особистості. Чи є у них маска? Скоріше за все, у адвокатів існує маска законників, яка потрібна для створення ілюзії пошуку істини, хоча справжні наміри у них – виправдати підсудного. Приймати на себе роль психолога або аналітика адвокатам доводиться для успішності впливу на слухачів, і свої ролі вони виконують бездоганно. Функціональна роль – це роль, яку бере на себе юрист з метою переконання або маніпулювання свідомістю слухачів. Маска – це роль, що переслідує приховані цілі.

Функціональна роль розглядається як реалізація у виступі створеного певною культурою типу поведінки. Такий тип має ціннісну позицію і мовні особливості. У промові, як правило, оратор вибирає образ, що складається з декількох ролей (ціннісний ряд із відповідними ораторськими ролями). Це дає змогу представити аудиторії та оцінити дії підсудного з різних позицій, тим самим впливаючи на рішення присяжних. Вивчення саме такої характеристики захисної промови на суді дає змогу виявити ті прийоми, які беруть участь у створенні ефективної переконливої мови. У статті висвітлені такі типи функціональних ролей, як правознавець, захисник, оповідач, громадянин, проповідник, обвинувач, психоаналітик, ображений, впевнений, авторитет, здивований, пророк. Обвинувачі брали на себе функціональні ролі правознавця, оповідача, громадянина і обвинувача. Виходячи з особливостей професійної діяльності адвоката, виокремимо комунікативні якості й уміння, які повинен мати цей фахівець:

– здатність встановити і підтримати психологічний контакт зі співрозмовником;

– уміння долати психологічні й комунікативні бар'єри у процесі спілкування;

– здатність правильно оцінювати ситуацію, що склалася, спілкування, співрозмовника, його особистість, поведінку;

– володіння вербальними і невербальними засобами спілкування, такими як розвинена культура мови, що характеризується правильністю, чіткістю, виразністю, переконливістю; вільне володіння навичками письмової комунікації;

– уважне і шанобливе ставлення до співрозмовника, ввічливість, тактовність, уміння слухати партнера, здатність до емпатії;

– уміння адекватно оцінювати власну поведінку у ситуації спілкування [7].

Висновки. Проаналізувавши тексти із художніх кінофільмів США, можна прийти до висновку, що юристи найчастіше для маніпулятивного впливу використовували функціональні ролі фактологів, правознавців, оповідачів і співчутливих. Улюблені маски адвокатів – маски стороннього об'єктивного оповідача; принципового поборника прав і свобод; а також маски «сразковий громадянин», «патріот».

У якості мовних засобів впливу на аудиторію використовуються всі можливі засоби мови, що забезпечують ефект образності, емоційності, експресивності, емоційної оцінки і роблять виступ виразним і яскравим. Найбільш сприяла створенню емоційної напруженості взаємодія засобів різних рівнів. На синтаксичному рівні – питання, особливо риторичні; паралелізм пропозицій. На лексико-фразеологічному – метафоричні значення слів, фразеологічні звороти, епітети. Юристи часто використовували антитезу і повторення ключових слів.

Отже, основні стратегії маніпулювання – це стратегії функціональних ролей і масок адвоката. Слід зазначити, що один із потужних засобів маніпулятивного впливу на слухачів – створення емоційної напруженості, яка досягається найчастіше за рахунок використання мовних засобів.

Перспективою дослідження проблеми вважаємо виявлення місця комунікативних стратегій маніпулювання у характеристиці мовної особистості адвоката та особливостей використання адвокатами маніпулятивних технологій.

Література:

1. Артюнова Н.Д. Язык и мир человека: [монография] / Н.Д. Артюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. // Эстетика словесного творчества. М. : Искусство, 1979. – С. 237–280.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии тактики русской речи / Иссерс О.С. – Омск, 1999. – 284 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик; Науч.-исслед. лаб. «Аксиол. лингвистика». – М. : ГНОЗИС, 2004. – 389 с.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
6. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку. Теоретичні засади галузевої комунікації : Монографія / За редакцією докт. філолог. наук, проф. Л.М. Пелепейченко. – Х. : АБВ МВС України, 2009. – 272 с.
7. Сухих С.А. Прагматическое моделирование коммуникативного процесса / С.А. Сухих, В.В. Зеленская; М-во высш. и спец. образования Р.Ф. – Краснодар : Изд-во Куб. гос. ун-та, 1998. – 159 с.

Монастырева Л. В. Роли и маски в коммуникативной деятельности адвоката

Аннотация. В статье рассмотрен обзор ролей и масок, которые реализуются в коммуникативной деятельности адвоката в ходе судебного процесса, определяют особенности речевого поведения и влияют на выбор коммуникативных стратегий и тактик. На основе анализа художественных фильмов США выделены типы функциональных ролей в коммуникативной деятельности адвоката.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, функциональная роль, коммуникативная деятельность адвоката, роли, маски.

Monasteryova L. Roles and Masks in Communication Activity of a Lawyer

Summary. The review of roles and masks that are made during the communication activity of the lawyer during the trial, and define the peculiarities of language behavior and influence on the choice of communicative strategies and tactics is effectuated. On the basis of the analysis of the US movies, the types of functional roles during the communication activity of the lawyer are assigned.

Key words: communication activity, functional roles, communication activity of the lawyer, roles, masks.